

Вера Ченцова,
КИЕВСКАЯ МИТРОПОЛИЯ МЕЖДУ
КОНСТАНТИНОПОЛЕМ И МОСКВОЙ:
1686. ПОСОЛЬСТВО ПОДЪЯЧЕГО НИКИТЫ
АЛЕКСЕЕВА (1685–1686 Г.),
Київ: Дух і літера, 2020, 632 p.
ISBN 978-966-378-758-9

Iš Maskvos kilusios, o šiuo metu Paryžiuje gyvenančios rusų istorikės Veros Čencovos knyga yra skirta slenkstinei Kijevo stačiatikių metropolijos istorijoje 1686 m. datai. Monografija reikšminga ir įdomi dėl kelių aspektų. Svarbiausi būtų šie – šaltinotyrinis ir istorinis. Bet taip pat vertėtų atkreipti dėmesį ir į kai kurias mūsų gyvenamo meto bažnytinio, politinio ir akademinio gyvenimo aktualijas bei platesnį kontekstą. Juk visai neseniai buvo peržengtas naujas slenkstis. 2018 m. gruodžio 15 d. Kijeve įvykusio vienijimosi sinodo metu susibūrė Ukrainos stačiatikių Bažnyčia, o jos metropolitu išrinktas Epifanijus (Dumenko). Netrukus, 2019 m. sausio 5 d., Konstantinopolio patriarchas Baltramiejaus I paskelbė *tomosą*, pripažįstantį Ukrainos Stačiatikių Bažnyčios autokefaliją (savarankiškumą). Šiai Bažnyčiai tapus Konstantinopolio patriarchato dalimi, buvo atkurtas tradicinis kanoninis ryšys, nuo Rusios Krikšto (988) laikų jungęs Kijevo ir Konstantinopolį. Toks virsmas leido Ukrainos stačiatikiams ištrūkti iš kelis amžius trukusios faktinės priklausomybės nuo Rusijos Stačiatikių Bažnyčios (Maskvos patriarchato). Tokia permaina prilygsta tektoniniam judesiui, kuris, galimas daiktas, ilgalaikėje perspektyvoje pranoks savo reikšmingumu 1686 m. Konstantinopolio patriarcho Dionisijaus IV 1686 m. priimtą sprendimą, kuriuo Maskvos patriarchatui buvo suteiktos kai kurios išskirtinės teisės Kijevo metropolijos atžvilgiu. Esmė ta, kad susikūrus Ukrainos Stačiatikių Bažnyčiai, maskvo-centriška „rusiškojo pasaulio“ koncepcija patyrė netikėtą smūgį. Kijevas – Rusios miestų motina – išsprūdo iš Maskvos rankų! Tai labai šaltas dušas ant emocijų, sukeltų 2014 m. kilusios euforijos – „Krymas mūsų!“ Kad bent nujauostume šio įvykio faktinę ir simbolinę reikšmę, turime pabrėžti, jog Rusija – tai anaip tol ne sekuliari, vakarietiško sukirpimo valstybė. Tai stačiatikių/ortodoksų (t. y. „tikrųjų krikščionių“) Bažnyčia (= imperija) vaidinanti politinė institucija, kurios geografinės ribos neaiškios, paslankios, o ekspansijos instinktas – gyvas, nepaisant to, kad mūsų dienomis ši šalis išgyvena

akivaizdų demografinį ir santykinės galios pasaulio arenoje nuosmukį¹. Taigi kas daugumai Ukrainos gyventojų buvo ilgai lauktas šviesos ir vilties spindulys nesiliaujančių provokacijų ir agresijos iš Rusijos pusės akivaizdoje, nemažai daliai Rusijos politinio, bažnytinio ir net akademinio pasaulio atstovų tapo pa(si)piktinimo ir tariamos skriaudos priežastimi. Šiame kontekste 1686 m. įvykiai įgijo didelį politinį reikavimą ir stiprų visuomeninį rezonansą. Tai puikus pavyzdys, kad istorija – tai ne tiek mokslas apie praeitį, bet kur kas labiau racionali pastanga suvokti žmonijos, Bažnyčios, tautos, šalies, giminės ar individo gyvenimo kelią. Nors tokia pastanga visada su savimi neša stiprų prasmės krūvį, teikiančią peno visų pirma filosofų ir teologų minčiai, tačiau ir istorikai turi galimybę sugroti savo partiją, jei tik geba laikytis tiesos paieškos imperatyvo ir likti ištikimi tarptautiniu mastu pripažintiems akademiniais standartams, nepriklausomai nuo to, ar jų dėka pasiektos išvados patiktų ar nepatiktų tam tikros šalies politiniam elitui ir vadinamiesiems visuomenės veikėjams. Šiuo atžvilgiu Veros Čencovos knyga teikia kuo puikiausią pavyzdį.

Nors pastaraisiais dešimtmečiais Lietuvoje aktyviai propaguojamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldas ir kultūriškai jautri bei politiškai nuovoki Lietuvos visuomenės dalis rodo susidomėjimą Baltarusiją, Ukrainą, o ir tą pačią Rusiją liečiančiais praeities ir dabarties įvykiais, tačiau mūsų akademinėje padangėje akivaizdžiai trūksta Rytų krikščionybės žinovų, atitinkamų tekstų, kartu ir gilesnio supratimo apie tai, kas vyksta mūsų netolimoje Rytų kaimynystėje. Todėl man atrodo, kad Veros Čencovos knyga mūsų lietuviškame kontekste gali pasitarnauti ne tik kaip akademinis traktatas apie tai, kas vyko Kijeve, Maskvoje ir Konstantinopolyje tolimais 1686 m., bet ir gali praversti kaip vadovas, mokantis *kaip* reikia tirti Rytų krikščionių Bažnyčių istoriją. O kaip tik Rytų Bažnyčių santykiai su Rusijos Stačiatikių Bažnyčia XVII–XVIII a. ir yra Čencovos specializacijos sritis. Ši sritis ne tik savaime įdomi ir statistiniam europiečiui „orientalistiškai“ egzotiška, ji reikalauja ir tam tikrų, nelengvai įgyjamų kvalifikacijų – graikiškų tekstų paleografijos, sfragistikos, kodikologijos ir kitų pagalbinių disciplinų išmanymo. Būtent šiose, ypač sudėtingose, didelio kruopštumo reikalaujančiose srityse Čencova yra nors ir ne vienintelė, bet tikrai viena iš geriausių savo amato žinovių. O mums parūpusi jos knyga būtent ir išaugo

¹ Išsamiau apie tai žr., pvz., Alain Besançon, *Sainte Russie*, Paris: Editions de Fallois, 2012; taip pat žr. to paties prancūzų istoriko 2016-02-17 interviu: „Rozmowa z Alainem Besançonem: Cyryl, Putin i ich metody [Rosja]“, in: <https://teologiapolityczna.pl/rozmowa-z-alainem-besan-onem-cyryl-putin-i-ich-metody>, (2021-04-21).

iš rankraštinio paveldo studijų ir rankraščių publikavimo praktikos. Ši monografija, užgimusi kaip archeografinė studija, išaugo iki įspūdingo dydžio tyrimo, dalykiškai atskleidžiančio skirtingų XVII a. pabaigos veikėjų politines dienotvarkes ir plataus regiono tarp Adrijos, Baltijos ir Juodosios jūros panoramą. Dvilypė šios knygos prigimtis atsispindi jos pamatinėje struktūroje: 1686 m. įvykio rekonstrukcija (p. 9–243) ir svarbiausių dokumentų publikacija (p. 245–525).

Reikia pastebėti, kad iki pat XX a. pabaigos Kijevo metropolijos atidavimo Maskvos patriarchatui klausimas nebuvo sulaukęs atidaus tyrėjų dėmesio. Iš pirmo žvilgsnio, viskas čia buvo aišku ir neproblemiška. Manyta ir tikėta, o kai kuriuose mūsų dienų Rusijos bažnytiniuose, politiniuose ir akademinuose sluoksniuose ir iki šiol manoma ir tikima, kad 1686 m. Kijevo stačiatikių metropolija į Maskvos bažnytinę jurisdikciją buvo atiduota „visiems laikams“. Vis dėlto toks įsitikinimas, ar veikiau, įtikėjimas nėra savaime suprantamas. Šio savaime suprantamumo kvestionavimas prasidėjo netrukus po komunizmo žlugimo Vidurio ir Rytų Europoje, kai daugelyje mūsų regiono šalių Bažnyčios istorijos studijos atgimė iš naujo². Pasirodė, kad dar XIX a. paskelbti ir ilgus dešimtmečius istorikų naudoti 1686 m. įvykius nušviečiantys dokumentai anaipol nereprezentuoja viso šios problematikos šaltinių korpuso³. Tad šiuo atveju naujų, iki tol nežinotų, nepastebėtų, deramai neįvertintų ar adekvačiai nesuprastų rašytinių šaltinių įvedimas į mokslinę apyvartą turėjo ne tiek kumuliatyvinę, kiek ryškiai kokybinę, žaidimo taisykles iš pagrindų keičiančią vertę. Būtent šių naujų srovių susiliejimą ir galime išvelgti Čencovos knygoje.

Detalios, netgi galime sakyti, mikroistorinės prieigos pagrindą sudaro neaukšto rango Rusijos Pasiuntinių tarnybos (ano meto Užsienio reikalų

² Pavyzdžio dėlei pateikiame šias publikacijas: Ольга Шевченко, „Про підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату наприкінці XVII ст.“, in: *Український історичний журнал*, Київ, 1994, Nr. 1, p. 54–60; Вадим Лурье, *Русское православие между Киевом и Москвой: Очерк истории русской православной традиции между XV и XX веками*, Москва: Три квадрата, 2010; Омер Кул, Олесь Кульчинський, „Підпорядкування Київської митрополії Москві: Загадки московського посольства до Туреччини 1686 р. у світлі османських джерел“, in: *Український історичний журнал*, Київ, 2016, Nr. 5, p. 181–194; Konstantinos Vetrochnikov, „La «concession» de la métropole de Kiev au patriarche de Moscou en 1686: Analyse canonique“, in: *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies. Belgrade, 22–27 August 2016. Round Tables*, edited by Bojana Krsmanović, Ljubomir Milanović, Bojana Pavlović, Belgrade, 2016, p. 780–784.

³ Пга́ лаіка́ пагріндініу шіос пролематікос шалтініу саваду тарнаво: *Архив Юго-Западной России*, d. 1, t. 5: *Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату (1620–1694 гг.)*, Киев: В Губернской типографии, 1872.

ministerijos atitiktoms) tarnautojo Nikitos Aleksejevo (*подьячий* = raštininkas, sekretorius) oficiali ataskaita apie savo diplomatinę misiją, trukusią 1685–1686 m. Šis šaltinis (publikuojamas p. 250–342) leidžia beveik padidintu tikslumu rekonstruoti kelionės ir derybų eigą, tam tikras diplomatinio protokolo detales, pasiuntinių išlaidas, nuotykius ir t. t. Nuo seno rimtą Rusijos požiūrį į diplomatiją gerai atspindi Nikitai Aleksejevui surašytos instrukcijos, išduotos carinės ir bažnytinės valdžios (publikuojamos p. 351–367, 368–375). Visi šie dokumentai nuo seno saugomi Rusijos valstybiniame senųjų aktų archyve. Jeigu jų publikavimas iš esmės tik palengvina jų prieinamumą prie „seniai žinomų“ dokumentų (kas, žinant darbo Rusijos archyvuose sąlygas, anaipol ne mažmožis!), tai dokumentų graikų kalba publikavimas ne tik kad palengvina, bet ir žymiai išplečia potencialių tyrėjų ratą. Kijevo metropolijos statuso pokyčiui 1686 m. nušviesti ypač svarbūs dokumentai Čencovos knygoje yra suskirstyti į šešias grupes: Nikitos Aleksejevo ataskaita (*Статейный список*), jo diplomatinės misijos parengiamieji dokumentai, Konstantinopolio patriarcho Dionisijaus IV ir sinodo raštai, Jeruzalės patriarcho Dositėjo II laišakai, Nikitos Aleksejevo laišakai Pasiuntinių tarnybos viršininkui Vasilijui Golycinui ir kairiakrantės Ukrainos kazokų hetmanui Ivanui Samoilovičiui, kazokų pasiuntinio Ivano Lisicos laišakai hetmanui Ivanui Samoilovičiui. Naujam Kijevo metropolijos teisiniam statusui nusakyti ir apibūdinti svarbiausi, žinoma, yra patriarcho Dionisijaus IV raštai. Dalis į Rusiją išsiųstų originalų mūsų dienų nepasiekė. Tokie svarbūs dokumentai kaip teisės suteikimas Maskvos patriarchui išventinti naujai išrinktą Kijevo metropolitą ir sinodinis nutarimas dėl Kijevo metropolito išrinkimo tvarkos ilgą laiką buvo žinomi tik iš XVII a. vertimų į rusų kalbą. Ir tik palyginti neseniai Graikijoje buvo aptiktos šių originalių dokumentų kopijos, kurios kaip tik ir publikuojamos Čencovos knygoje drauge su ką tik minėtų XVII a. vertimų į rusų kalbą tekstais. Tiems tyrėjams, kurie nemoka ankstyvųjų naujųjų laikų graikų kalbos, vertimai į rusų kalbą leis nesunkiai susipažinti su dėstomais dalykais, o tiems, kas moka graikiškai, atsiveria ypač įdomios tekstologinės analizės galimybės, leidžiančios aiškintis kas ir kaip buvo suprasta ir išversta, o kokie prasmių atspalviai liko „tamsūs“ net ir Rusijos diplomatams ir jų šeiminkams. Šiuos atradimo džiaugsmus palikime kompetentingiems tyrėjams ir grįžkime prie tiriamosios dalies. Konspektyviai vertėtų perteikti tokias svarbiausias išvadas:

1. XVII a. devintame dešimtmetyje Kijevo metropolijos padėtį nulėmė kelių svarbiausių regioninių žaidėjų galios pusiausvyra – tai Abiejų Tautų Respublika (ATR), Rusija, Ukrainos kazokų hetmanatas ir Osmanų imperi-

ja. Tuo metu ATR siekė patraukti Rusiją įsijungti į kovą prieš Osmanų imperiją. Pastaroji 1683 m. patyrusi triuškinantį pralaimėjimą ties Viena, su Rusija stengėsi išlaikyti taikius santykius. Maskvos viršenybę pripažinęs kairiakrantės Ukrainos kazokų hetmanas Ivanas Samoilovičius siekė atnaujinti karo veiksmus prieš ATR, remiamas maskvėnų ir Turkijos pavaldinių Krymo totorių.

2. Lenkijos ir Osmanų santykiai buvo priešiški iki pat 1699 m. sudarytos Karlovičų taikos. Dar 1676 m. ATR Seimas uždraudė, be specialaus karaliaus leidimo, vietiniams stačiatikiams palaikyti santykius su Konstantinopolio patriarchu, kaip hierarchu reziduojančiu priešiškoje valstybėje. Karo padėtis tarp ATR ir Turkijos vertė Konstantinopolio patriarchą būti pasiruošusiam priimti nestandartinius sprendimus, skirtus užtikrinti Kijevo metropolijos administracines ir sielovadines funkcijas.

3. Ukrainos kazokų hetmanas Ivanas Samoilovičius iškyla kaip pagrindinis veikėjas, inicijavęs naują Kijevo metropolitų rinkimą ir iššventinimo tvarką. Jis siekė turėti „kišeninį“ metropolitą, kuris būtų nepriklausomas nuo stiprią korporatyvinę savimonę turinčio ir įtartinai artimus ryšius (jo akimis žiūrint) su katalikišku pasauliu palaikančio Kijevo klero. Rytų Bažnyčios įgaliojimas Maskvos patriarchui jam buvo reikalingas tam, kad pastarojo iššventintą metropolitą pripažintų ne tik Ukrainos, bet ir ATR žemių stačiatikiai, nuo gilios senovės prisirišę prie Konstantinopolio patriarcho valdžios.

4. Pajutusi iniciatyvą iš Ukrainos kazokų „apačios“, Rusija siekė, kad Maskvos patriarchai įgytų teisę iššventinti Kijevo metropolitus ir kad tokiu būdu būtų atstatyta nuo pat ištakų vieninga buvusi „Rusijos eparchija“, kurios vienybei kadaise pakenkė... „lenkų karalius Vitoftas“!

5. Maskvos reikalavimai buvo papunkčiui išdėstyti pasiuntiniui Nikitai Aleksejevui patikėtoje instrukcijoje. Kelis mėnesius trukę pokalbiai ir derybos baigėsi tuo, kad 1686 m. birželio pradžioje Rusijos pasiuntinys gavo visus reikiamus dokumentus. Tiek jo paties, tiek Rusijos Pasiuntinių tarnybos vadovų įsitikinimu, Konstantinopolio patriarcho Dionisijaus IV išduotuose dokumentuose buvo įrašyti visi punktai taip, kaip juos buvo pateikusi Maskva.

6. Sinodinis sprendimas suteikė Maskvos patriarchui teisę iššventinti Kijevo metropolitą, bet toks leidimas buvo duotas atsižvelgus į ypatingas to meto sąlygas, neleidusias Konstantinopolio patriarchui vykdyti savo ganytojiškos tarnystės Kijevo metropolijos tikinčiųjų atžvilgiu (žr. § 2). Šiuo atveju buvo pritaikytas bažnytinės „ekonomijos“ principas. Šis nuo seno Rytų

Bažnyčiai žinomas principas leisdavo tam tikrais atvejais daryti išimtis ir išlygas taikant bažnytinių kanonų reikalavimus *neparaidžiui*. Maskvos patriarchatui buvo suteikta tai, ko Rusijos valdžia tuo metu norėjo, bet niekur nebuvo parašyta, kad tokia teisė suteikiama „visiems laikams“, „amžiams“ ir pan. Geriausiai Konstantinopolio patriarcho valdžios Kijevo metropolijoje išsaugojimą liudija Kijevo metropolitui numatyta priedermė liturgijos metu pirmiausia minėti Konstantinopolio patriarcho, o tik paskui Maskvos patriarcho, vardą.

7. Niekas negalėjo numatyti, kiek ilgai galios 1686 m. situacijoje rastas sprendimas. Osmanai vylėsi, kad palankiai žvelgdami į Maskvos pageidavimus, jie neleis jai suartėti su ATR, bet kaip tik tuo metu tarp šių valstybių vyko derybos, pasibaigusios „Amžinąja taika“ ir Kijevo perleidimu Rusijai. Kitais metais įvyko pirmasis rusų kariuomenės žygis į Krymą. Dėl ATR ir Rusijos suartėjimo į nemalonę pateko vienas svarbiausių 1686 m. sprendimo architektų – hetmanas Ivanas Samoilovičius buvo ištremtas į Sibirą, kur ir baigė savo dienas. Šventajai lygai ir Osmanų imperijai sudarius Karlovičių taiką (1699), lyg ir ėmė rasti sąlygos iš naujo peržiūrėti Kijevo metropolijos priklausomybės klausimą. Bet taip neįvyko. 1700 m. mirus Maskvos patriarchui Adrianui, caro Petro I valdžia nepageidavo matyti naujo patriarcho. 1718 m. mirus Kijevo metropolitui Juozapatui Krovovskiui, Kijevas keliems dešimtmečiams nusmuko iki eilinės arkivyskupijos lygio. Priklausymas Konstantinopoliiui užsinešė užmaršties dulkėmis. Neliko stiprių institucinių žaidėjų, kuriems tokie klausimai parūptų iš tikrųjų.

Tokie, regis, paprasti teiginiai ir išvados ženklina šiuo metu istoriografijoje vykstančias paradigmines permainas. Kartu reikia pažymėti, kad ši kaita ir naujos įžvalgos sukelia ne tik atradimo džiaugsmą, bet ir sukelia tam tikrų oficialių sluoksnių atitinkamas reakcijas. Šiuo aspektu geriausių pavyzdžių pateikia 2019 m. Rusijos Stačiatikių Bažnyčios iniciatyva parengtas istorinių dokumentų rinkinys, turintis „teisingai“ nušviesti Kijevo metropolijos 1686 m. įvykius. Atvirai ideologizuotą šio rinkinio užsakovų ir (bent dalies) vykdytojų laikyseną skelbia pats rinkinio pavadinimas su raktiniu žodžiu *воссоединение*⁴. Lietuvių kalboje šiam žodžiui nėra gero atitikmens. Anglų ir prancūzų kalbos turi tokius atitikmenis (*reunion, réunion, reunification, réunification*), bet jie yra labai sausi, nes vargiai juos įmanoma išarti

⁴ *Воссоединение Киевской митрополии с Русской православной церковью. 1676–1686 гг.: Исследования и документы, под общей редакцией митрополита Волоколамского Илариона, Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2019, 912 р.*

su tokiu patosu, su koku maskvėnas ištartų *воссоединение!* Kita vertus, su šiuo rusišku žodžiu sėkmingai gali konkuruoti vokiečių *Wiedervereinigung*, nes šiuo atveju, pavyzdžiui, turime reikalą su emociškai stipriai išgyventu susigrąžintos vienybės jausmu 1989 m. griuvus Berlyno sienai. Bet skirtingai nei svetimųjų prievartos padalinta Vokietija, Rusijos imperijos erdvė niekada tokia nebuvo, o pačios sąvokos *воссоединение* projektavimas į praeitį, dabartį ir ateitį viso labo tėra ideologinė dūmų uždanga, maskuojanti imperinius ir imperialistinius kėslus, vis negalint susitaikyti su imperijos „limitrofinių“ teritorijų pradimu ir vis gaivinant bei palaikant mitą apie vieningą Rusiją, kuri turėtų driektis bent jau nuo Baltijos jūros iki Ramiojo vandenyno ir nuo Juodosios jūros iki Arkties vandenyno. Tad žinant, kad kiekvienoje kalboje slypi dalis ja kalbančios tautos istorijos, *воссоединение* prasmę lietuviškai geriausiai perteiktų „susigrąžinimas“. Tokiam „susigrąžinimui“ pagrįsti bei iliustruoti ir yra išleista įspūdingos apimties – 912 puslapių – knyga.

Reikia pažymėti, kad šį leidinį išleido į aukštus mokslų standartus besilygiuojanti leidykla, tarp jo rengėjų (bendraautorių) gausu aukšto lygio specialistų – visų pirma, filologų ir istorikų. Šis šaltinių rinkinys turi visus moksliniam leidiniui būdingus bruožus, jame paskelbtas didelis kiekis dokumentų (iš viso 246), nušviečiančių Kijevo metropolijos permainas 1676–1686 m. Jis aprūpintas įvadiniais straipsniais ir komentarais. Jis gali būti ir naudingas, ir pravartus, jeigu juo bus atsargiai naudojama. Bet kaip nespecialistui žinoti, kaip juo naudotis atsargiai? Tokią atsargaus naudojimosi instrukciją pateikė Vera Čencova⁵. Šiam šaltinių rinkiniui ji parašė profesionalią (85 p.) recenziją – tokios apimties ir tokio lygio recenzijos Lietuvoje apskritai nerašomos, o kur kitur – turbūt irgi tik itin retai. Skaitydamas „susigrąžinimo“ tezę turinčio pagrįsti šaltinių rinkinio įvadinis-paiškinamuosius straipsnius pasijunti lyg laiko mašina persikeltum į XIX a., kai buvo skelbiami istorijos šaltinių rinkiniai, buvusias ATR žemes užden-giantys „Vakarų Rusijos“, „Pietvakarių Rusijos“ ir pan. sąvokomis. Bene daugiausia čia ir dabar pasidarbavo stačiatikių kunigas Michailas Želtovas (Михаил Желтов). Būtent jo rašyti tekstai geriausiai reprezentuoja teleologiskai ideologizuotą požiūrį į istoriją, kurio dėka pompastiškai skamba himnas Rusijos Bažnyčios vienybei ir vis prasimuša pabodusios tezės apie nesavanaudišką Rusijos pagalbą lenkų persekiotiems stačiatikiams,

⁵ Вера Ченцова, „Воссоединение“, in: *Вестник Альянс-Архео*, Москва–Санкт-Петербург, 2019, t. 30, p. 87–173.

apie mirtiną pavojų, kuri stačiatikybei ATR žemėse kėlė bažnytinė unija ir t. t.⁶ Ir visa tai turbūt tik tam, kad Rusijos Stačiatikių Bažnyčios atstovai dar kartą galėtų reikšti „amžinas“ pretenzijas į Kijevą ir turėtų proga dar kartą paplikti Konstantinopolio patriarchą dėl 1686 m. dokumentų „demonstravimo“. Todėl po tokios patirties tikra atgaiva yra mūsų ką tik minėta Čencovos recenzija. Joje, žinoma, pažymimos teigiamos *Susigrąžinimo* šaltinių rinkinio savybės, bet mums įdomiausi yra būtent tie pasažai, kuriuose detaliam dekonstruojami ideologizuoti jo rengėjų teiginiai, tiek dėl ATR politikos stačiatikių atžvilgiu (p. 96), tiek dėl tariamo Konstantinopolio patriarcho neveiksmo ATR stačiatikių atžvilgiu (p. 103) ir t. t. Čia puikiai pasimato tai, kad lyg ir mokslinį tekstą XXI a. pradžioje parašę stačiatikių dvasininkai (Želtovas ir kt.), iš esmės tik pakartojo XVII a. Rusijos diplomatinės tezės, praktiškai be jokios kritinės refleksijos (plg. p. 119). Ne mažiau svarbu pažymėti ir eruditinę Čencovos kritiką, atskleidžiančią diskutuotinus, abejotinus, o kartais tiesiog klaidingus graikiškų tekstų perteikimo ir jų vertimų į rusų kalbą niuansus. Istorikams ir filologams tai reto subtilumo intelektualinė puota. Čencova visai teisingai pažymi, kad tiriant Kijevo metropolijos istoriją XVII a. antroje pusėje, jos negalima traktuoti kaip beprecedenčio įvykio, nes po pirmųjų Bažnyčios Susirinkimų iš esmės nebeįvykdavo nieko, kas neturėtų jokio precedento kanonų teisėje ir Bažnyčios istorijoje. Vienos bažnytinės provincijos perleidimas administruoti kitam hierarchui – nors ir ne kasdienis, bet tikrai neišskirtinis įvykis (Čencova savo monografijoje aptaria viena laikius tipologiškai artimus atvejus, susijusius su Stačiatikių Bažnyčia Venecijos ir ATR valdose XVII a.). Apibendrinama recenzija, Čencova taip suformulavo pagrindinį savo priekaištą *Susigrąžinimo* rengėjams: „tirdami dokumentus jie didžiąja dalimi atsižvelgė į tai, ką XVII a. devinto dešimtmečio Bažnyčios istorijoje norėjo išvysti kai kurie šiuolaikiniai bažnytiniai politikai, bet nesiekė aptikti ir tirti Stačiatikių Bažnyčiai būdingos vidinės logikos, jos veiklą ir dėsningumus reguliuojančių priemonių, pasireiškiančių ir sąveikoje su visuomene“⁷. Todėl

⁶ Plg., pvz., *Воссоединение Киевской митрополии*, p. 32: „Однако этот же праздник [metropolito Jonos minėjimas] пользовался признанием и в Западно-Русской митрополии, в чём ясно просматривается желание иметь одни и те же ценности с Москвой. Реализации этого желания во всей полноте пришлось ждать до 2-й половины XVII в.“; dėl to, kaip interpretuojama unijos grėsmė žr., pvz., p. 871–872.

⁷ Вера Ченцова, *op. cit.*, p. 169: „Основную претензию к создателям концепции „воссоединения“ можно сформулировать следующим образом: при анализе документов они исходили в большей мере из того, что хотелось бы увидеть в церковной

belieka tik pritarti, kad 2019 m. pasirodęs šaltinių rinkinys atrodo archaiškas, „maskvocentriškas“, o kai kuriais atžvilgiais netgi nusileidžia 1872 m. paskelbtam tos pačios tematikos šaltinių rinkiniui (p. 170). Nenuostabu, kad Čencovos recenzija iššaukė suinteresuotų specialistų reakcijas. Jau 2021 m. pradžioje pasirodė keli stambūs atsiliepimai. Juose galima rasti racionalaus grūdo vertę turinčių pastebėjimų, bet kad jais būtų mezgamas dialogas, tai niekaip negalima pasakyti⁸.

Primenu, kad 2019 m. šaltinių rinkinį išleido bažnytinis-mokslinis centras „Stačiatikių enciklopedija“. Šis Rusijos Stačiatikių Bažnyčios iniciatyva įkurtas centras orientuojasi į aukštą mokslinį lygį. Jį geriausiai reprezentuoja nuo 2000 m. leidžiama *Stačiatikių enciklopedija*, kuriai straipsnius rašyti kviečiami geriausi savo srities specialistai (jau išleista 60 tomų, planuojami 75 tomai). Bet ideologiškai angažuotas 2019 m. *Susigrąžinimas* demonstruoja nemalonią tiesą – mokslas Rusijoje laisvai gali reikštis ten, kur jis nepavojingas pamatinėms ideologinėms nuostatoms, bet kur tik paliečiami geopolitiškai jautrūs dalykai, ten mokslas turi užleisti vietą ideologinių uždavinių sprendimui. Kadangi kalbama apie mokslą, atliekamą Rusijos Stačiatikių Bažnyčios prieglobstyje, akivaizdu, kad čia vis dar turime reikalą su konfesiškai angažuota istoriografija. Vakarų ir Vidurio-Rytų Europos bei Šiaurės Amerikos šalyse tokia istorijos samprata didžiąja dalimi jau yra praeities dalykas, bet tik ne Rusijoje. Netenka abejoti, kad tokia situacija išliks ir tolimiausioje ateityje, ir nieko čia nepakeisi. Bet ne tai svarbiausia. Svarbiausia tai, kad reikštūsi ir turėtų erdvės reikštis tokie tyrėjai kaip Vera Čencova, reprezentuojantys akademiškai solidų, refleksyvų, kritišką ir kartu atvirą požiūrį į praeitį, dabartį ir ateitį. Net ir vienas žmogus gali apginti visos šalies istorijos mokslo garbę.

Veros Čencovos monografija ir išsamioji recenzija reprezentuoja svarbų žingsnį į priekį, tiriant Stačiatikių Bažnyčios istoriją regione nuo Viduržemio iki Juodosios ir Baltijos jūrų. Mane itin maloniai nustebino, kad vis ran-

истории 1680-х годов некоторым современным церковным политикам, а не занимались поиском и исследованием присущей православной церкви внутренней логики регулирующих ее существование механизмов и закономерностей, проявляющихся и во взаимодействии с обществом“.

⁸ Plg. Сергей Михеев, Сергей Остапенко, „Неконструктивность исторической аргументации в статье В. Г. Ченцовой «Воссоединение»“, in: *Вестник церковной истории*, Москва, 2021, Nr. 1/2 (61/62), p. 255–346; Борис Флоря, „О критике В. Г. Ченцовой сборника документов «Воссоединение Киевской митрополии с Русской Православной Церковью»“, in: *Ibid.*, p. 347–352.

dami nauji ankstyvųjų naujųjų amžių šaltiniai, leidžiantys ne tik daugiau sužinoti, bet ir kuriantys prielaidas geresniam, adekvatesniam ir makroistorinių procesų, ir mikroistorinių įvykių supratimui. Čencovos monografijos pagrindinė ašis, dominuojanti perspektyva driekiasi pietų–šiaurės kryptimi: Konstantinopolis–Kijevas–Maskva. ATR istorijos tyrėjas šią perspektyvą galėtų praturtinti vakarų–rytų ašimi, tarkime, Varšuva–Vilnius–Maskva. Nors mūsų dienomis jau yra nemažai pasirodę tyrimų, skirtų ir stačiatikių, ir unitų Bažnyčioms ATR žemėse, drįstu manyti, kad tokie darbai kaip Čencovos turėtų prisidėti prie aštresnės Rytų krikščionių padėties ATR žemėse refleksijos ir paskatinti tyrimus, nukreiptus į ATR stačiatikių ir graikų stačiatikių religinius ryšius bei kultūrinius kontaktus.

Darius Baronas